

Reboot #0

Regularly rebooted: over de menselijke conditie als technische conditie en het farmacologische karakter van de techniek

Pieter Lemmens

21 juni 2009

Deze tekst is door Pieter Lemmens uitgesproken op 21 juni 2009 als de 10^e Reboot-column.

Inleiding

In het kader van zijn project Reboot – over denken en doen in een kunstmatige wereld - werpt Bas van Vlijmen de vraag op, welbeschouwd, of de hedendaagse mens – en dan in het bijzonder de hedendaagse Nederlander – niet in gebreke blijft bij zijn eigenlijke wezen oftewel ten aanzien van datgene wat dat eigenlijke wezen in de huidige tijd van hem verlangt. Zijn vraag luidt namelijk of ons individuele en collectieve zelfverstaan (en ik citeer) ‘niet achter loopt bij onze exploratieve aard en ons technisch-wetenschappelijke vernuft’. De gemiddelde Nederlander is bang en sluit zich op in zijn privéleven, thuis voor de buis of voor het beeldscherm, hij wendt zich af van de grote boze buitenwereld en windt zich op over de meest provinciale en bekrompen kwesties terwijl om hem heen de wereld door technowetenschappelijke ontwikkeling radicaal en razendsnel getransformeerd wordt. Hij is ook geneigd, als consument en eindgebruiker, de techniek uitsluitend te beschouwen als iets wat in dienst staat of zou moeten staan van een leven van steeds meer gemak en comfort, en als zodanig als niets anders dan een verlengstuk van zijn hoogstpersoonlijke bestaan. Van de formerende en deformerende impact van de techniek op dat bestaan, zowel in individuele als collectieve zin, lijkt hij zich nauwelijks bewust. De diagnose luidt dat de huidige mens een verkeerd beeld heeft van de techniek en nauwelijks besef heeft van de cruciale, constituerende rol die zij speelt in de wijze waarop het menselijk leven en samenleven gestalte krijgt.

Rebooting the operating system

Reboot, nogmaals, gaat over de vraag of onze huidige relatie tot de techniek niet achter loopt bij de technische realiteit en of we, ten gevolge daarvan, wel opgewassen zijn tegen de technische uitdagingen die onze tijd stelt. Het is duidelijk dat Bas van Vlijmen dit laatste sterk betwijfelt en hij pleit dan ook voor wat hij noemt een reboot, dat wil zeggen een herstart van het denken, een

herstart die noodzakelijk is om de techniek beter in het vizier te krijgen. Die uit de computertechnologie afkomstige metafoor van de reboot, die ex-informaticus Van Vlijmen gebruikt om de noodzaak van een nieuwe bezinning, een nieuwe reflectie op de techniek mee aan te duiden, is eigenlijk ook een hele goede metafoor voor datgene wat de techniek zelf bij tijd en wijle met het leven van de mens doet, namelijk de fundamenten daarvan radicaal omverwerpen en vernieuwen.

Een computer rebooten betekent het opnieuw inladen van het operating system, het stuk software dat verantwoordelijk is voor de meest basale functies van een computer en dat fungeert als het platform waarop de andere programma's – de zogenaamde applicaties – uitgevoerd kunnen worden, 'gerund' zoals het in computerjargon heet. Wanneer het geheugen van een computer wordt geladen met een *nieuw* operating system, wanneer we bijvoorbeeld Windows vervangen door Linux, dan resulteert dat voor de gebruiker in een geheel andere computer, met een geheel andere functionaliteit en spectrum van mogelijkheden, een geheel andere 'computing environment' en dito 'computing experience'. De eerste tijd meestal betekent zo'n nieuw operating system voor de gebruiker voornamelijk verwarring en desoriëntatie. Het moet immers eerst worden toegeëigd.

Techniek als systeem

Hoewel er allerlei haken en ogen zitten aan deze analogie zouden we kunnen zeggen dat er iets vergelijkbaars gebeurt met de menselijke samenleving wanneer deze wordt geconfronteerd met de komst van een nieuw technisch systeem, begrepen als een geheel van technieken dat een samenleving gedurende een bepaalde periode kenmerkt. We zouden een technisch systeem, dat zoals ik wil betogen ten grondslag ligt aan elke menselijke samenleving, kunnen zien als het operating system van een samenleving, waarbij meteen moet worden aangetekend dat de mens hierbij niet zozeer begrepen moet worden als de 'operator' van dit systeem maar veelmeer als degene die door dat systeem *wordt* 'geopereerd'.

Een samenleving ofwel een sociaal systeem – inclusief alle subsystemen waaruit zo'n sociaal systeem bestaat zoals het economische, het politieke en het juridische systeem – wordt altijd gedragen door een technisch systeem. En wat meer is, zoals de mensheid vanaf de tijd van de Industriële Revolutie steeds meer is gaan ervaren en langzaam maar zeker ook expliciet begint te beseffen (hier en daar althans): de ontwikkeling van het technisch systeem loopt steeds structureel vooruit op de ontwikkeling van de andere systemen of anders geformuleerd: de technogenese loopt vooruit op de sociogenese. Techniek introduceert immers het nieuwe in de wereld – wat we 'innovatie' noemen – en dit nieuwe zorgt steeds voor een ontregeling of soms zelfs ontwrichting – in meerdere of mindere mate - van de bestaande en vertrouwde structuren en referentiepunten waarop een cultuur is gebaseerd en waarop mensen zich oriënteren. De komst van een nieuw technisch systeem – zoals hedentendage de mondiale verspreiding van Internet als systeem van digitale informatie- en communicatietechnologieën (ICT) – veroorzaakt een structurele desoriëntatie in het sociale systeem en de reactie hierop is vaak verzet aangezien sociale systemen van zichzelf doorgaans inert zijn en spontaan geneigd zijn om weerstand te bieden tegenover verandering. Sociale systemen hebben dan ook tijd nodig om zich aan te passen aan een nieuw technisch systeem.

Tegenwoordig echter hebben we te maken met een proces van *permanente* innovatie en, bijgevolg, met een permanente staat van desoriëntatie en onaangepastheid van het sociale systeem aan het almaar sneller veranderende technisch systeem. Het is echter dankzij deze toestand van structurele en voortdurende desoriëntatie dat langzaam het inzicht daagt – of in elk geval *kan* dagen – dat de mens *van oorsprong* een gedesoriënteerd wezen is, met andere woorden dat precies de toestand van desoriëntatie oorspronkelijk is, en wel op grond van het ‘feit’ dat de mens een door en door technisch, *fundamenteel* door techniek bepaald wezen is.

Deze gedachte stuit wellicht tegen de borst van de doorsnee humanist, die immers graag de autonomie van de mens benadrukt en geneigd is mens en techniek aan elkaar te opponeren. De Rotterdamse humanist Erasmus echter zou er waarschijnlijk niet veel problemen mee hebben, afgaande althans op zijn beroemde uitspraak dat mensen niet worden geboren maar *gemaakt*. Humaniteit was volgens hem niet iets wat ons van nature gegeven is. Het is een effect van culturele vorming, van wat Duitse verlichtingsfilosofen als Kant en Moses Mendelssohn later *Bildung* noemden. Het zijn opvoeding en onderwijs die mensen ‘menselijk’ maken, zo stelde Erasmus. Waar ik hier alleen op zou willen wijzen is dat opvoeding en onderwijs en a fortiori de ‘openbaarheid’ die de Italiaanse *umanisti* volgens Leo Molenaar ten tijde van Erasmus al hebben uitgevonden, slechts mogelijk zijn dankzij het bestaan van de geheugentechniek van het schrift en later ook andere artefacten zoals boeken, tijdschriften, kranten, bibliotheken, drukpersen, uitgeverijen en posterijen (en die zijn beslist niet te begrijpen in termen van memen, zo wil ik daar nog aan toevoegen). Ik zou willen stellen dat de opbloei van de geest in de tijd van Erasmus – maar ook bijvoorbeeld de reformatie van Luther – een effect is van de uitvinding van de techniek van de boekdrukkunst. Laten we hopen dat met de komst van de nieuwe digitale geheugentechnieken als de computer en het Internet de geest opnieuw een grote bloeiperiode tegemoet mag gaan. Maar ik loop vooruit op mijn verhaal.

De condition humaine als condition technique

Wat ik in deze column in navolging van de hedendaagse Franse filosoof Bernard Stiegler zal beweren is dat het eigenlijke wezen van de mens waarover ik zojuist sprak, en waarnaar Bas van Vlijmen mijns inziens verwijst als hij spreekt over onze ‘exploratieve aard’ en ons ‘technisch-wetenschappelijke vernuft’, berust in zijn techniciteit of met andere woorden in het feit dat hij wezenlijk bepaald en gekenmerkt wordt door techniek. De mens is het technische of anders gezegd het getechniseerde dier en datgene wat filosofen vanaf de jaren vijftig van de vorige eeuw hebben aangeduid – naar een uitdrukking van de Duitse filosofe Hannah Arendt - als de menselijke conditie komt wezenlijk neer, zo zou ik willen betogen, op de conditie van techniciteit. De *condition humaine* is wezenlijk een *condition technique*. Maar wat is dan precies techniek, zo zult u zich meteen afvragen.

Om in te kunnen zien hoe en waarom de mens wezenlijk geconstitueerd en geconditioneerd wordt door techniek moeten we op de eerste plaats afscheid nemen van de traditionele en nog steeds dominante opvatting van de techniek als een *middel* dat door de mens wordt ingezet om zijn doelen te realiseren. Deze algemeen geaccepteerde opvatting, die zowel instrumentalistisch is doordat ze de techniek beschouwt als een middel in handen van de mens,

als antropocentrisch doordat ze de techniek denkt als een menselijke activiteit en als product van het menselijk vernuft, is weliswaar niet onjuist maar ze treft toch niet datgene wat het meest wezenlijke is aan de techniek. De 20^e-eeuwse Duitse filosoof Martin Heidegger heeft geprobeerd dit aan te tonen in een bekend geworden voordracht uit 1950 over het wezen van de techniek. Dat wezen van de techniek is zelf niet iets technisch, aldus Heidegger, maar is gelegen in een bepaalde wijze van ontsluiten en omgaan met de werkelijkheid, kortom in een bepaald *verstaan* ofwel begrijpen van het *zijn* van de dingen en van de natuur in zijn algemeenheid. Heidegger was het erom te doen, met zijn beroemde vraag naar het zijn ofwel naar de zin van zijn, om achter onze westerse, op het Griekse metafysische denken teruggaande technische uitleg van het zijn te vragen naar een meer oorspronkelijke – nog niet door technische begrippen besmette - ervaring van het zijn, van de openheid van het zijn, die volgens hem nog aanwezig zou zijn bij de allereerste denkers van het avondland zoals Herakleitos en Parmenides.

Homo sapiens als product van techno-evolutie

Wat Heidegger echter niet zag of niet wilde zien was dat elke menselijke ervaring van het zijn, elke ontsluiting van de werkelijkheid door de mens, *altijd reeds* technisch is. Zo is de culturele geschiedenis van het Westen – die door Heidegger als de geschiedenis van het zijn werd begrepen – slechts mogelijk geweest dankzij de ontwikkeling van de techniek van het schrift, die uiteraard ook aan de basis heeft gestaan van de opbloei van het Griekse denken dat zo bepalend is geweest – en altijd is gebleven – voor de westerse cultuur. Wat ik hier, onder verwijzing naar de filosofie van Bernard Stiegler, naar voren wil brengen is dat het menselijk denken – ja de menselijke bestaanswijze überhaupt – van meet af aan technisch is geweest, dat het de techniek is die de mens tot mens heeft gemaakt en als zodanig het principe is dat ten grondslag ligt aan het proces van de menswording. Dit proces is een technische aangelegenheid. De evolutie van de menselijke biologie heeft van meet af aan, vanaf de allereerste primitieve stenen werktuigen, op intieme wijze geïnteracteerd met de evolutie van technische objecten en het is die permanente interactie die uiteindelijk heeft geleid tot het verschijnen van de *Homo sapiens*. Anders uitgedrukt: de menswording is het resultaat van een langdurige evolutionaire interactie tussen de menselijke biologie en de techniek, dat wil zeggen een permanente co-evolutie van de wordende mens en de wordende techniek. Zo correleert de explosieve groei van de menselijke hersenen exact met de evolutie van stenen werktuigen. Laatstgenoemden echter hebben hierin steeds het primaat gehad en we moeten dan ook stellen dat het menselijk brein veeleer een uitvinding is van de steentechniek dan andersom.

De mens is niet het product van een biologische evolutie, zoals het darwinisme nog steeds leert, maar van een techno-evolutie. Ja, wat ik zou willen laten zien is dat de techniek niet zozeer een product is van de mens, zoals we nog altijd geneigd zijn te denken, maar dat de mens net zozeer, en wellicht veelmeer nog, een product is van de techniek. In feite zouden we moeten zeggen dat mens en techniek uit elkaar geboren zijn, dat ze elkaar wederzijds ter wereld hebben gebracht. Om dit in te kunnen zien is het nodig om de techniek te begrijpen als datgene wat ze volgens Stiegler vanaf het allereerste begin van de evolutie van de mens impliciet maar noodzakelijkerwijze is geweest, namelijk een geheugenfenomeen.

Techniek als geheugen

Technieken fungeren in de menselijke evolutie als een geheugen, een aanvullend, extern gelokaliseerd, extrabiologisch geheugen, aanvankelijk slechts op impliciete wijze, vanaf het moment waarop stenen vuistbijlen voor een volgende generatie zijn gaan fungeren als model voor een nieuw en wellicht iets geavanceerder exemplaar, later ook expliciet, met de komst van specifieke geheugentechnieken als het schrift. Uit de biologie weten we dat alle seksueel reproducerende organismen beschikken over een tweetal geheugens: (1) het individuele neurale geheugen ofwel het *ontogenetische* geheugen, gevormd door de hersenen maar in principe bestaande uit het gehele fenotype, en (2) het soortelijke genetische ofwel *fylogenetische* geheugen, dat wordt gevormd door het genoom en eventuele andere erf factors. Nu leert het neodarwinisme dat er geen informatieoverdracht mogelijk is van het ontogenetische naar het genetische geheugen; alleen het DNA wordt doorgegeven aan het nageslacht. Dit betekent dat overdracht van individueel verworven ervaringen – en dus lamarckiaanse evolutie - onmogelijk is.

De mens echter beschikt over een *derde* geheugen, en dit wordt gevormd door technische artefacten - in eerste instantie stenen werktuigen - die fungeren als externe materiële dragers van menselijke ervaring. Het zijn deze technische objecten – waarin specifieke technische gestes worden ingeschreven en als zodanig kunnen worden vastgehouden voor volgende generaties - die de overdracht van individuele ervaringen bij de mens mogelijk hebben gemaakt. Deze mogelijkheid betekent feitelijk een breuk met de evolutionaire wetmatigheid van het (geseksueerde) leven. Stiegler noemt dit externe geheugen het *ontofylogenetische* geheugen omdat het een mechanisme is voor de overdracht van individuele ervaringen (*onto*) op de soort (*fylo*). Het is dit *technische* geheugen dat een steeds grotere invloed is gaan uitoefenen op de menselijke evolutie en precies vanwege dit geheugen kan en moet de mens worden beschreven als het effect van een techno-evolutie, als een wezen waarbij ontofylogenetische (lees: culturele en technische) programmering in toenemende mate de plaats is gaan innemen van genetische programmering.

Het ware ‘geheim’ van de mens ligt dan ook niet zozeer besloten in zijn genoom, in zijn genetische geheugen, zoals menige enthousiaste pleitbezorger van het Human Genome Project indertijd beweerde, maar veeleer in dat andere geheugen, dat van de techniek - een geheugen dat zich ‘buiten ons’ bevindt, ‘in de wereld’. Met mede-Reboot columnist Carel Peeters zou ik er hier eveneens op willen wijzen dat de mens veel meer is dan enkel zijn genoom en dat de tegenwoordig weer populaire neiging de mens te willen verklaren vanuit zijn genen, getuigt van een kortzichtig biologisme. Wie of wat Marjolein Kriek is zullen we echt niet te weten komen door haar genoom te ontcijferen, dat bovendien slechts een deel vormt van haar biologische constitutie, en wellicht niet eens het belangrijkste deel zoals moleculair biologen langzaam maar zeker beginnen te ontdekken. Carel Peeters besluit zijn column terecht met de stelling dat het niet de genen zijn die het uniek menselijke uitmaken maar, (en ik citeer) ‘de vrije wil, en het verstand, de taal, het bewustzijn, de emoties en de creativiteit’. Wat ik hierbij enkel zou willen opmerken is dat al deze typische aspecten van de menselijke conditie slechts kunnen bestaan, en ook slechts hebben kunnen *ontstaan*, dankzij de techniek, op grond van onze ontofylogenetische (en bijgevolg door en door accidentele) aard. Ze zijn technisch geconditioneerd, net als ons ‘eeuwige menselijk tekort’ (Peeters).

De technowetenschappelijke omwenteling en de digitale revolutie

Ik kan hier helaas niet dieper ingaan op het tegelijk mensvormende en techniekvormende proces van de ontofylogeneese maar het is dit proces dat in de loop van de menselijke evolutie - en in versnelde mate vanaf het moment dat er expliciete geheugentechnieken verschijnen zoals het schrift en de mens het toneel van de geschiedenis betreedt - aan de basis heeft gelegen van de ontwikkeling van steeds omvangrijkere, steeds complexere en gesophisticerdere technische systemen, de technische systemen waarover ik aan het begin van mijn column sprak. Misschien kunnen we in plaats van een technisch systeem beter spreken van een technisch *milieu*, een woord dat het dragende, alomvattende en conditionerende karakter van de techniek voor de mens nog wat beter uitdrukt dan het woord systeem. Zo kunnen we het geheel van informatie- en communicatietechnologieën dat ons momenteel omringt – van het schrift, de pers, de post, het uitgeverswezen en bibliotheken tot aan radio, televisie, telefoon en Internet – beschouwen als een technisch milieu zonder welke de menselijke geest niet zou kunnen zijn wat ze is. Het gaat hier dan ook om een milieu van ‘psychotechnologieën’ en ‘geestestechnologieën’, om in de termen van Stiegler te spreken. Wat ik hier zou willen suggereren is dat het huidige onbehagen ten aanzien van de techniek - en de weerstand tegen technische innovaties die breed verspreid is - grotendeels is terug te voeren op een tweetal revolutionaire transformaties in onze technische conditie – transformaties die zeer terecht worden ervaren als crises.

De eerste en meest fundamentele transformatie is die van de verandering van de wetenschap in technowetenschap - wat men vaak aanduidt als de technowetenschappelijke omwenteling. Deze bestaat er heel kort gezegd in dat wetenschap en techniek, die zich tot in de 18^e eeuw los van elkaar ontwikkelden, sinds de Industriële Revolutie een verbond zijn aangegaan. Anders en pregnanter geformuleerd: de techniek begint vanaf de 19^e eeuw de wetenschap in dienst te nemen, waardoor de technologische ontwikkeling vanaf dat moment wordt ‘empowered’ – zo zouden we kunnen zeggen – door wetenschappelijk onderzoek, door *research*. Deze synergie van wetenschap en techniek heeft enerzijds geleid tot een enorme versnelling van de technologische ontwikkeling – een versnelling die nog steeds toeneemt – anderzijds tot een radicale verandering in onze ervaring van de wereld, die we steeds meer gaan zien, en ook als zodanig benaderen, als een veld van *mogelijkheden* en steeds minder, zoals vroeger, als een stabiele en relatief onveranderlijke *werkelijkheid*, de natuur, waaraan we ons als mens slechts konden aanpassen. Tegenwoordig passen wij de natuur aan. Om een exemplarisch voorbeeld te geven: sinds we door middel van genetic engineering (een zgn. transformationele technologie) onze eigen genetische constitutie kunnen manipuleren is de hele idee van een menselijke natuur, van een stabiele verankering van onze menselijkheid in de werkelijkheid, in principe obsoleet geworden. Wat men sinds de jaren 50 van de vorige eeuw *Research & Development* noemt is niets anders dan de systematische exploratie en exploitatie van het mogelijke door de technowetenschappen. Ik zal hier op deze revolutie op het niveau van het zijn – die we gerust als *unheimlich* kunnen typeren en door velen ook als zodanig wordt ervaren - niet verder ingaan.

De tweede transformatie, die een zeer ingrijpend – en ook direct te ervaren - effect heeft op het alledaagse leven van mensen, betreft de revolutie in het technisch milieu van de geest. Zoals onder andere ook de Duitse filosoof Peter Sloterdijk benadrukte in een nog altijd slecht begrepen lezing uit 1999 over de toekomst van het humanisme (ik verwijs hier naar de beruchte mensenparkrede), bevinden we ons momenteel in de overgang van een schriftcultuur naar een

cultuur gedomineerd door digitale elektronische media, wat inhoudt dat de huidige samenlevingen steeds minder bijeen worden gehouden door de traditionele geheugentechniek van het schrift en in steeds grotere mate door de nieuwe elektronische geheugentechnieken, in het bijzonder de computer en de digitale netwerktechnologieën van het Internet. Dit betekent dat de manier waarop we met zijn allen samenleven, de wijze waarop we communiceren en socialiseren, de wijze waarop we leren en onderzoek doen, waarop we onszelf vermaken en informeren, maar ook de wijze waarop we produceren, radicaal verandert.

Zoals Yochai Benkler, auteur van de bestseller *The Wealth of Networks*, stelt beleven we momenteel een grootschalige sociaaleconomische transformatie die zijn grond heeft in een technologische schokgolf die onze traditionele manieren van informatie-, kennis- en cultuurproductie en -overdracht ontwricht. Zo heeft het traditionele instituut van de school steeds meer te kampen met de concurrentie van de nieuwe massamedia in de strijd om de aandacht van de leerling, een fenomeen overigens dat in de actuele discussies over de crisis in het onderwijs hier te lande nauwelijks lijkt te worden beseft maar dat onmiddellijk op de politieke agenda zou moeten komen. De massamedia interfereren ook in steeds grotere mate in het leven van onze kinderen, wat niet zelden conflicteert met de ouderlijke opvoeding. Pathologieën als ADHD en het *cognitive overflow syndrome* zijn storingen ten gevolge van een permanente *exposure* van het menselijk brein aan een technisch milieu gedomineerd door 'snelle media'. De democratie wordt steeds meer verdrongen door het spektakel van de massamedia en dreigt daarmee tot een telecratie te worden. De digitale technologieën openen echter ook een scala aan nieuwe mogelijkheden die we nog maar net aan het ontdekken zijn. Een van de meest beloftevolle is dat het Internet in elk geval de technische condities aandraagt voor meer sociale en niet commerciële wijzen van produceren, die een veel grotere mate aan vrijheid en zelfbeschikking mogelijk maken en kunnen leiden tot de overgang naar wat men een participatie-economie noemt, waarin de kloof tussen productie en consumptie kan worden overwonnen en mensen zelf weer creatief vorm kunnen geven aan hun collectieve bestaan. Het gaat er dan wel om dat we die mogelijkheden ook daadwerkelijk in reële praktijken omzetten, zoals dit nu reeds geschiedt in de *open source* beweging in de software industrie.

De techniek als *pharmacon*

Ik beweerde zojuist dat techniek de conditie vormt voor ons mens-zijn, zowel individueel als collectief. Dit geldt bij uitstek voor de geheugentechnieken, die constitutief zijn voor het menselijk bewustzijn en een voorwaarde vormen voor het bestaan van een geestelijke cultuur en die ook - als extern geheugensysteem - de technische mogelijkhedenvoorwaarde vormen van menselijke socialiteit. Welnu, wat belangrijk is om te beseffen is dat processen van socialisering - en dus ook van persoonlijke ontwikkeling en identiteitsvorming - altijd en wel noodzakelijk gemedieerd worden door geheugentechnische media. Een fundamentele mutatie in het milieu van geheugentechnieken zal bijgevolg een diepgaande invloed hebben op de processen van persoonlijke en sociale ontwikkeling, dat wil zeggen op de wijze waarop mensen hun levens voltrekken en sociale relaties onderhouden. Geheugentechnieken zijn absoluut constitutief voor de sociale synthese en toe-eigening van het geheugentechnisch dispositief is dan ook een belangrijke, ja cruciale taak - en tevens centrale *zorg* - van elke cultuur. Denk aan de school als instituut voor de interiorisering en toe-eigening van de geheugentechniek van het schrift.

Een systeem van geheugentechnieken, *elk* systeem van geheugentechnieken, behoeft *zorg*. En dit is zo vanwege het feit dat elke geheugentechniek – elke techniek überhaupt overigens – het karakter heeft van wat Stiegler een *pharmacon* noemt. Wat wordt hiermee bedoeld? Welnu, het Griekse woord *pharmacon* – waarvan ons woord farmacologie is afgeleid – betekent zowel medicijn als gif, zowel dat wat geneest als dat wat ziek maakt. Dat wil dus zeggen: de techniek fungeert voor de mens, als het dier dat fundamenteel gebrekkig is en daardoor prothesen behoeft, tegelijk als datgene wat hem te hulp komt, wat voor zijn gebrekkigheid ‘compenseert’, wat dit gebrek als het ware ‘geneest’, en als datgene wat hem kan ‘vergiftigen’, wat als een obstakel kan gaan fungeren en daardoor zijn bestaan kan ondermijnen in plaats van ondersteunen. Voor wat betreft de geheugentechnieken bestaat dit farmacologische karakter hierin dat ze de menselijke geest – die als wezenlijk technisch geconditioneerd ook wezenlijk farmacologisch is - zowel kunnen verheffen als vernietigen, dat ze de sociale relaties tussen de individuen zowel kunnen verstevigen als verzwakken, dat ze zowel progressieve als regressieve tendensen in gang kunnen zetten, dat ze zowel de socialisering als de desocialisering kunnen bevorderen en dat ze zowel voor de emancipatie en de ontplooiing van de geest als voor zijn controle en disciplineren kunnen worden ingezet. Als gedragen door een systeem van *pharmaca* is elke cultuur noodzakelijk een zorgsysteem, *zorg voor* en *door* de *pharmaca*.

De geestelijke milieucrisis

Wie nog niet helemaal door de huidige *pharmaca* is bedwelmd zal kunnen constateren dat het technisch milieu van de geest hedentendage sterk is vervuild en in hoge mate toxisch is geworden, en als zodanig steeds meer het vehikel is geworden van brutalisering en verdomming en van een gestage afbraak van de intelligentie dan dat ze bevorderend zou zijn voor het ontstaan van een nieuwe geestelijke cultuur. Het vormt daarvoor eerder een obstakel. Oorzaak van de huidige geestelijke milieucrisis – die wel eens van fundamenteelere aard zou kunnen zijn dan de ecologische milieucrisis en wel eens de eigenlijke grond daarvan zou kunnen vormen – is vóór alles gelegen in de massale annexatie van het technisch milieu van de geest door het mondiale kapitalisme, dat sinds het begin van de vorige eeuw is begonnen, de moderne informatie- en communicatietechnologieën zoals de radio, de televisie en in onze tijd het Internet systematisch te exploiteren ten behoeve van de economie, in dienst van de marketing, met als expliciet en exclusief doel de aandacht en het verlangen van de als consumenten gedefinieerde individuen en tot marktsegmenten gereduceerde collectieven te vangen en te kanaliseren in de richting van consumptie, van steeds meer consumptie. Consumeren is het absolutum van onze tijd, ja het is onze zijnswijze geworden.

Resultaat van deze exploitatie anno 2009 is een tot consument gereduceerde burger en een samenleving die geheel in dienst staat van de imperatieven van de economie of beter gezegd van een totalitair geworden kapitalisme dat enkel geïnteresseerd is in *shareholder value* en in korte termijn winsten en dat de samenleving op den duur elke capaciteit ontnemt zich op langere termijn perspectieven te richten en zich een toekomst voor te stellen die anders is dan die van een permanente en koortsachtige aanpassing aan de eisen van de markt, waartoe ook de politiek hedentendage lijkt te zijn gereduceerd. De alomtegenwoordige consumptiecultuur van onze tijd is exact het tegendeel van een zorgsysteem. Ze is eerder de gesystematiseerde zorgeloosheid en

onverantwoordelijkheid en ze is – dat weten we ondanks alle struisvogelpolitiek intussen maar al te goed – niet langer levensvatbaar.

De moderne geestestechologieën en de nieuwe strijd om de geest

Nu gaat het er vooral om, zo wil ik hier tot slot benadrukken, dat we inzien dat onze consumentistische subjectiviteit en leefwijze gevormd zijn en nog altijd ‘gecultiveerd’ worden door het huidige systeem van geheugentechnologieën. Het is dit systeem dat de consument-mens produceert en zijn consumentistische bestaan ‘programmeert’. En dat terwijl dit systeem juist enorme mogelijkheden biedt om het consumentisme – en dan op de eerste plaats op het gebied van informatie, communicatie en cultuur – te overwinnen en te breken met de van het 19^e en 20^e-eeuwse industrialisme overgeërfde tegenstelling tussen productie en consumptie. Zoals intussen door meerdere auteurs – waaronder Al Gore – naar voren is gebracht, is het Internet in tegenstelling tot de cinema, de radio en de televisie, die dissociatief en unidirectioneel zijn in de zin dat een grote massa van passieve consumenten wordt bediend door een slechts kleine groep van exclusieve producenten (denk aan Hollywood maar ook aan Hilversum), in wezen een associatief technisch milieu, doordat het zodanig is geconstrueerd dat de ‘ontvangers’ van de informatie – de *users* – tegelijkertijd ook de ‘zenders’ – de *producers* – zijn of althans kunnen zijn. Dit heeft nu reeds geleid tot nieuwe en succesvolle vormen van sociale productie zoals *open source* en *commons-based peer production* en tot *user generated content* sites als Youtube, MySpace en Flickr, maar het biedt in principe ook de mogelijkheid van een herschepping van de publieke ruimte die de afgelopen decennia voornamelijk onder invloed van de elektronische en commerciële massamedia in de verdrukking is geraakt.

Wat we op het moment meemaken is een globale revolutie in het technisch milieu van de geest, de mondiale installatie van een geheel nieuw systeem van geestestechologieën, en dit betekent voor ons mensen in feite dat ons hele ‘denken en doen’ (om Bas van Vlijmen nog één keer te citeren) zich radicaal vernieuwt, een soort van reboot van ons geestestechnisch operating system, niet zomaar een *critical update* maar een radicale heroriëntatie van onze geestestechnische conditie, of om met *Wired* redacteur Kevin Kelly te spreken (die hiermee refereerde aan het Internet): ‘a new mind for an old species’. Het gaat er om deze ‘mind’ toe te eigenen en wel zodanig dat daarmee een nieuwe, waarachtige geestelijke technocultuur kan worden gesticht en de weg kan worden geopend naar nieuwe vrijheidspraktijken en nieuwe vormen van sociale coöperatie en participatie en vooral ook naar een nieuwe opbloei van de collectieve intelligentie en het collectieve verlangen, beide *conditio sine qua non* voor een vitale politieke cultuur. Deze toe-eigening voltrekt zich onherroepelijk in een strijd – een heuse strijd om de geest - met de krachten van het kapitaal en de markt, die de nieuwe technologieën exploiteren als controletechnologieën welke de geest vernietigen. De wapens in deze strijd zijn de nieuwe technologieën van de geest zelf – in hun hoedanigheid van *pharmaca*.

Van deze strijd – waarin ze ook zelf direct betrokken zijn - zouden onze politici zich best wel eens wat meer bewust mogen zijn en ze zouden er ook meer verantwoordelijkheid voor mogen nemen. De politiek zou ruim baan moeten geven aan het enorme emancipatoire potentiaal van de nieuwe technologieën in plaats van zich te blijven oriënteren op het obsoleete en uitgeputte model van het consumentisme. Maar zo’n betrokkenheid ontbreekt momenteel volkomen. Men laat liever alles over aan de markt. Dit is historisch gezien niet alleen zonder

precedent, aangezien overheden van oudsher altijd intensief betrokken zijn geweest bij de ontwikkeling van belangrijke nieuwe technologische infrastructuren, het is ook ontoelaatbaar aangezien het hier om niets minder gaat dan de meest fundamentele technische condities van het samenleven als zodanig.

Maar ook filosofen zouden zich in deze strijd moeten mengen en dat gebeurt nog veel te weinig, terwijl de filosofie nota bene ooit geboren is uit de strijd met de sofisten over de *logos*, dat wonderlijke instrument van de Griekse verlichting dat het begin inluidde van onze westerse cultuur en dat het resultaat was van een emancipatoire toe-eigening van de indertijd nieuwste en meest geavanceerde geheugentechniek van het schrift, dat zo'n drie millennia daarvoor door de Sumeriërs was uitgevonden als een beheersingstechniek. Wij zijn momenteel in een vergelijkbare strijd verwickeld, of zouden dat althans moeten zijn. Het gaat er vooraleerst wellicht om dat we ons überhaupt *bewust* worden van die strijd. Ik hoop daar met deze traditionele voordracht in elk geval een bescheiden bijdrage aan te hebben geleverd.

Dr. Pieter Lemmens is werkzaam bij Wageningen Universiteit op een project van het Centre for Society and Genomics. Hij studeerde zowel biologie als filosofie en promoveerde recentelijk op een proefschrift getiteld 'Gedreven door Techniek' aan de Radboud Universiteit.